

Łukasz Ćwikła

 <https://orcid.org/0000-0002-3564-7838>

Uniwersytet Łódzki

Błąd wykuty w kamieniu? Propozycja nowej interpretacji inskrypcji z piętnastowiecznej płyty nagrobkowej w Bielawach

An Error Carved in Stone? A Proposal for a New Interpretation of the Inscription on a 15th-Century Tombstone in Bielawy

Abstrakt

W kościele parafialnym w Bielawach (województwo łódzkie, powiat łowicki) znajduje się płyta nagrobkowa z herbem Jastrzębiec. Inskrypcja widniejąca na monumencie honoruje Macieja z Bielaw, przedstawiciela zamożnej rodziny Bielawskich, która działała na obszarze dawnej ziemi łęczyckiej. W artykule podjęto analizę treści inskrypcji i sformułowano tym samym kilka spostrzeżeń związanych z występowaniem Macieja w źródłach pisanych oraz jego tytułaturą urzędniczą i predykatem *strenuus*, które zostały uwiecznione w treści omawianego zabytku.

Słowa kluczowe: epigrafika, średniowiecze, herb Jastrzębiec, powiat orłowski, szlachta łęczycka

Abstract

In the parish church in Bielawy (Łódź Voivodeship, Łowicz County) there is a tombstone with the Jastrzębiec coat of arms. The inscription on the monument honors Maciej of Bielawy, a representative of the wealthy Bielawski family, who operated in the area of the former Łęczyca land. The article analyzed the content of the inscription and formulated several observations related to the appearance of Maciej in the written sources and his official title and the term *strenuus*, which were perpetuated in the content of the monument in question.

Keywords: epigraphy, the Middle Ages, Jastrzębiec coat of arms, Orłów County, the Łęczyca nobility

Znajdujące się na obszarze przedrozbiorowego województwa łęczyckiego, w powiecie orłowskim, Bielawy (obecnie województwo łódzkie, powiat łowicki) pojawiły się na kartach źródeł pisanych w 1381 roku, kiedy to w formule testacyjnej dokumentu, wydanego w Łowiczu przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana, wystąpił Wojciech Pustołka z Bielaw, kanonik łęczycki¹. W stosunkowo niedługim czasie, albowiem już w 1403 roku, Władysław Jagiełło zezwolił cześnikowi łęczyckiemu Stanisławowi², bratu wspomnianego Wojciecha, na założenie miasta³. Lokacja ośrodka miejskiego obejmowała część gruntów należących uprzednio do wsi. Z punktu widzenia topografii Bielaw interesujący jest dokument z 1505 roku, w którym wymieniona została rzeka Mroga, płynąca między miastem oraz wsią Bielawy i w ten sposób stanowiąca naturalną granicę obu miejscowości⁴. Warto przy tej okazji nadmienić, że w materiale źródłowym reprezentatywnym dla okresu średniowiecza nie spotykamy się z punktem osadniczym o nazwie Bielawska Wieś, a jedynie z wsią (*villa*) Bielawy⁵. Tę pierwszą wymieniają natomiast *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego z lat 1511–1523 oraz rejestr poborowy z 1576 roku⁶.

Bielawy były ośrodkiem parafii, jakkolwiek nie wiadomo, kiedy dokładnie ona powstała, gdyż nie jest znany stosowny dokument erekcyjny. Stanisław

¹ KDW, t. 3, nr 1786; zob. S. Zajączkowski, S.M. Zajączkowski, *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku*, cz. 1, Łódź 1966, s. 14. Wojciech był kanonikiem łęczyckim oraz gnieźnieńskim, a także scholastykiem łęczyckim (1398–1429) – zob. A. Kowalska-Pietrzak, *Prałaci i kanonicy kapituły łęczyckiej do schyłku XV wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 101–104. W dokumencie papieża Bonifacego IX z 9 listopada 1389 r. Wojciech został określony jako kanonik gnieźnieński i łęczycki – BP, t. 3, nr 92.

² Stanisław był cześnikiem (1390–1419) oraz wojewodą łęczyckim (1419) – UrzŁęcz, s. 43, 82.

³ S.M. Zajączkowski, *Z dziejów miasta Bielaw i majątkowego kompleksu bielawskiego od XIV do XVI w. (przyczynek do rozwoju wielkiej własności szlacheckiej)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1983, 14, Aneks; zob. ostatnio: Ł. Ćwikła, *Z dziejów miast i wsi na terenie dawnego powiatu orłowskiego do schyłku epoki jagiellońskiej – wybrane przykłady*, w: *Miasto i wieś na przestrzeni dziejów w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Górnego Śląska*, red. A. Barciak, Studio Noa, Katowice–Zabrze 2023 (Kultura Europy Środkowej, t. 25), s. 99.

⁴ AGAD, MK, ks. 21, k. 234v; MRPS, t. 3, nr 2250.

⁵ Należy w tym miejscu krytycznie odnieść się do stwierdzenia wyrażonego przez Elżbietę Borysiak (*Bielawska Wieś*, w: *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, red. K. Rymut, t. 1, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 1996, s. 171), jakoby wieś powstała po utworzeniu miasta – zob. Ł. Ćwikła, *Settlement Studies on Orłów County until the 16th Century. Territorial and Administrative Past, Settlement Landscape and Ownership Relations*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023, s. 26–27.

⁶ J. Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezyi gnieźnieńskiej*, wyd. J. Łukowski, J. Korytkowski, t. 2, Gniezno 1881 (dalej: LLB), s. 428; *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, wyd. A. Pawiński, t. 2: *Wielkopolska*, Warszawa 1883 (Źródła Dziejowe, t. 13), s. 100.

Marian Zajączkowski opowiedział się za możliwością utworzenia parafii jeszcze w początkach XV wieku, ale najpóźniej do lat 20. wspomnianego stulecia, argumentując to tym, że najczęściej powstanie nowych jednostek zbiegało się w czasie z lokacją miast⁷. Faktem natomiast jest, że pierwsza informacja na temat tutejszego plebana Jana pochodzi z 1409 roku. Wystąpił on wówczas jako jeden ze świadków przed sądem ziemskim łęczyckim w sprawie przeciwko Andrzejowi z Mięsośni. Widać zatem, że przywołane świadectwo źródłowe zdecydowanie przeczy sformułowanemu przypuszczeniu o erygowaniu tutejszej placówki w latach 20.⁸ Pod względem przynależności kościelno-administracyjnej parafia w Bielawach należała do archidiaconatu łęczyckiego archidiecezji gnieźnieńskiej (dekanat szczawiński), a w jej skład wchodziły, co oczywiste, Bielawy (miasto i wieś), a także Brzozów, Mroga, Szeligi i Walewice⁹. Powołując się na spisana w latach 1511–1523 księgę uposażenia archidiecezji gnieźnieńskiej Jana Łaskiego, należy przyjąć, że kościół parafialny nosił wezwanie Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny¹⁰. Parafia w Bielawach była jedną z 14 mieszczących się na obszarze powiatu orłowskiego, których parafialne kościoły znajdowały się w: Oporowie, Żychlinie, Śleszynie, Bedlnie, Kaszewach Kościelnych, Łękach, Pleckiej Dąbrowie, Bąkowie Górnym¹¹, Zdunach, Sobocie, Orłowie, Oszkowicach, Waliszewie.

W bielawskiej świątyni, w ścianie nawy północnej, znajduje się płyta nagrobna z widniejącym w jej dolnej części godłem Jastrzębiec, umieszczonym na tarczy gotyckiej (il. 1)¹². Została ona wykonana z piaskowca, a jej wymiary wynoszą 230 × 112 cm (bywa również opisywana jako obiekt o wielkości 180 × 120 cm). Na nagrobku znajduje się inskrypcja wykonana minuskułą gotycką,

⁷ S.M. Zajączkowski, *Powiat orłowski do lat siedemdziesiątych XVI wieku. Studia z dziejów osadnictwa, struktury własnościowej i stosunków kościelnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1996; Tenże, *Sieć parafialna na obszarze przedrozbiorowego powiatu orłowskiego do początków XVI wieku*, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej, Kutno 2001, s. 20.

⁸ AGAD, Księgi ziemskie łęczyckie (dalej: KZŁ), ks. 5, k. 53v; zob. A. Kowalska-Pietrzak, *Duchowieństwo parafialne w późnośredniowiecznej Polsce Centralnej. Archidiaconaty łęczycki i uniejowski*, Wydawnictwo Blue Note Beata Kowalska, Łódź 2014, s. 89.

⁹ A. Kowalska-Pietrzak, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 184. Walewice, województwo rawskie, powiat sochaczewski – *Atlas historyczny Polski, Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, oprac. A. Dunin-Wąsowiczowa i in., red. W. Pałucki, cz. 2: *Komentarz, Indeksy*, Warszawa 1973, s. 229.

¹⁰ ŁLB, t. 2, s. 426.

¹¹ W okresie średniowiecza w materiale źródłowym nie występował Bąków Górny – Ł. Ćwikła, *Uwagi do dziejów osadnictwa na obszarze dawnego powiatu orłowskiego w średniowieczu*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2022, 21, 1, s. 292–293.

¹² W starszej literaturze przedmiotu herb został błędnie zidentyfikowany jako Tępa Podkowa – *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 2: *Województwo łódzkie*, red. J.Z. Łoziński, Warszawa 1953, s. 115.

tworząca ornament literowy rozmieszczony na bordiurze płyty¹³. Jej treść brzmi następująco:

Strenuus Math[ias] | [de] Byelavy Castelanus lanc(iciensis)
diem clausyt extrem(um) Oretur | [pro eo ann]o dom(in)i M CCCC LX
[II] | [die] solis decima octava mensis aprilis que tu(n)c fuit die
Resurre|ctio(n)is d(omi)ni.

Wymieniony w inskrypcji Maciej z Bielaw reprezentował zamożną rodzinę Bielawskich, pieczętującą się herbem Jastrzębiec o zawołaniu Łazęka¹⁴, której gniazdo stanowiła tytułowa miejscowość. Był on synem wspomnianego już cześnika i późniejszego wojewody Stanisława oraz jego drugiej małżonki, czyli Machny z Młogoszyna¹⁵. Trzeba podkreślić, że dzięki łasce Jagiełły kariera dziedziców Bielaw nabrała przyspieszenia. To właśnie Stanisław, dosyć niespodziewanie, otrzymał w 1419 roku awans na urząd wojewody łęczyckiego. Nie cieszył się nim wprawdzie zbyt długo ze względu na rychłą śmierć, ale z pewnością palacja łęczycka dodatkowo podkreślała znaczenie tej rodziny. Wpływ na kariery Stanisława i jego syna Macieja miało, zdaniem Sobiesława Szybkowskiego, zawarcie przez tego pierwszego związku małżeńskiego z Rochną, wdową po Mikołaju z Kościelca herbu Laska, sędzim brzeskim (była to już trzecia małżonka Stanisława). Koligacja ta umożliwiła Bielawskiemu zbliżenie się do kręgu osób powiązanych z Władysławem Jagiełłą¹⁶. Na tutejsze dobra

¹³ *Corpus Inscriptionum Poloniae* (dalej: CIP), t. 5: *Województwo skierniewickie*, wyd. A. Szymczakowa, red. R. Rosin, z. 1: *Skierniewice i region*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1991, s. 87; P. Mrozowski, *Polskie nagrobki gotyckie*, Arx Regia, Warszawa 1994, s. 163.

¹⁴ *Wywody szlachectwa w Polsce XIV–XVII wiek*, wyd. W. Semkowicz, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie” 1911–1912, 3, s. 5, nr 19; zob. J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 140; J. Bieniak, *Heraldyka polska przed Długoszem. Uwagi problemowe*, w: Tenże, *Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism*, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków 2002, s. 88–92.

¹⁵ T. Nowak, *Własność ziemska w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003, s. 387.

¹⁶ S. Szybkowski, *Otoczenie króla Władysława Jagiełły w końcowym etapie wielkiej wojny (listopad 1410–styczeń 1411)*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2012, 19, s. 57, przyp. 66; Tenże, *Kujawscy, dobrzyńscy i łęczyccy faworyci Władysława Jagiełły*, w: *Średniowieczni władcy i ich otoczenie*, red. J. Sperka, K. Kollinger, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2018, s. 209; S. Szybkowski, *Kościeleccy ze Skępego herbu Ogon i ich protoplaści. Studium z dziejów późnośredniowiecznej rodziny możnowładczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2018, s. 114. Początki kariery Bielawskich zasygnalizował ostatnio: Ł. Ćwikła, *Od bezkrólewia (1382) do rządów Jadwigi i Władysława Jagiełły. Z dziejów awansu społecznego szlachty łęczyckiej w XIV–XV wieku*, w: *Oblicza wojny*, t. 11: *Społeczne skutki wojen*, red. A. Bołdyrew, T. Grabarczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2024, s. 60–61.

ziemskie interesującej nas rodziny składały się – w świetle ustaleń S.M. Zajączkowskiego – także okoliczne wsie, tj. Brzozów, Borów, Borówek, Graniewo, Przewiska, Szeligi i Młogoszyn¹⁷. Jeśli chodzi o tę ostatnią osadę, to w wyniku kolejnych działów majątkowych, przeprowadzonych odpowiednio w 1420 i 1426 roku, Maciej stał się ostatecznie właścicielem całej miejscowości¹⁸.

Maciej został wymieniony w inskrypcji z predykatem *strenuus*, co oznacza, że dostąpił zaszczytu pasowania na rycerza¹⁹. W źródłach występował z tym określeniem przynajmniej od 1427 roku²⁰. Treść zabytku informuje również o sprawowaniu przez niego godności kasztelana łączyckiego, jakkolwiek należy pamiętać, że karierę rozpoczął od piastowania urzędu kasztelana brzezińskiego w latach 1418–1436, by następnie przejść na bardziej prestiżową kasztelanię łączycką (1436–1456)²¹. Jako ciekawostkę warto odnotować, że Kasper Niesiecki w swoim herbarzu wspominał o kasztelanie łączyckim Macieju, przypisując mu jednak tę godność tylko w 1438 roku i dodatkowo błędnie określając jego przynależność rodową jako reprezentanta Zarębów²².

Treść inskrypcji stała się dla historyków podstawą do wyznaczenia dokładnej daty śmierci interesującej nas postaci²³. Zgodnie z jej brzmieniem i dotychczasową wykładnią obecną w literaturze przedmiotu kres ziemskiej wędrówki kasztelana Macieja nastąpił w 1462 roku i to w święto Wielkiej Nocy,

¹⁷ S.M. Zajączkowski, *O wielowioskowej własności szlacheckiej w województwie łączyckim w XV i pierwszej połowie XVI w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1969, 60, s. 82; Tenże, *Powiat orłowski...*, s. 148–149. Do schyłku średniowiecza w skład majątności ziemskich Bielawskich w powiecie orłowskim wchodziły następujące miejscowości: Bielawy (miasto i wieś), Borów, Borówek, Brzozów, Młogoszyn, Mroga, Parzewo, Przewiska, Szeligi, Wąsosze (tymczasowo) – Ł. Ćwikła, *Settlement Studies...*, s. 89 oraz Table 3.

¹⁸ T. Nowak, *Własność ziemska...*, s. 292–293. W 1444 r. Maciej rozgraniczał Młogoszyn z Golszewem i Dobiesławicami – AGAD, KZŁ, ks. 11, k. 602. Był on również posiadaczem dóbr w sąsiednim powiecie brzezińskim. Otóż w 1442 r. winien dać intromisję Krystynowi z Waliszewa, Janowi z Ziewanic i Mikołajowi z Glinnika we wsie: Paprotnia, Małczew i Witkowice – tamże, k. 517. Nieco szerzej na temat stanu posiadania Łążków Bielawskich na tym obszarze napisała J. Malinowska (*Studia osadnicze na obszarze powiatu brzezińskiego do połowy XVI wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001, s. 69–71).

¹⁹ Szerzej na temat tej tytułatury zob. A. Bogucki, *Strenuus jako tytuł polskich rycerzy pasowanych (XIII–XV w.)*, Prz. Hist. 1986, 77, 4, s. 625–648; A. Szymczakowa, *Milites strenui z Sieradzkiego w XV w.*, w: *Genealogia. Rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, red. A. Radziwiński, J. Wroniszewski, Toruń 1966, s. 191–214.

²⁰ AGAD, KZŁ, ks. 8, k. 293v.

²¹ UrzŁęcz, s. 46, 37. We wrześniu 1436 r. był również starostą łowickim – M. Słomski, *Urzędnicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu (XIV w.–1531 r.)*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2017, s. 208.

²² K. Niesiecki, *Herbarz polski powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. 2, Lipsk 1839, s. 138.

²³ UrzŁęcz, s. 46.

przypadającej wówczas na 18 kwietnia²⁴. Warto zauważyć – co zasygnalizowano już wcześniej – że urząd kasztelana łęczyckiego sprawował do 1456 roku, zaś jego następcami na tej funkcji byli kolejno Eustachy Sprowski ze Sprowy (1458) oraz Tomasz z Soboty (1459–1486), który wcześniej był odpowiednio miecznikiem (1438–1445) i sędzią (1447–1459) łęczyckim²⁵.

W związku z zasygnalizowaną zmianą na urzędzie kasztelana łęczyckiego nasuwają się przynajmniej dwie możliwości interpretacyjne odnośnie do daty śmierci Macieja. Rozpatrzmy zatem obie alternatywy.

Po pierwsze, mam tu na myśli tradycyjną interpretację nagrobnej inskrypcji, o której już wspomniano. W związku z tym należałoby wnosić, że Maciej zrezygnował z pełnionej funkcji, a zatem poczynawszy od 1456 roku, aż do domniemanej śmierci w 1462 roku nie zaliczał się już do grona hierarchii urzędniczej. Łatwo więc dostrzec, że na interesującym nas zabytku godność kasztelana łęczyckiego widniała tylko honorowo i podkreślała jego prestiż na łęczyckim partykularzu (standardową praktyką było uwiecznienie najwyższej godności piastowanej za życia). W tym wypadku data dzienna, tj. 18 kwietnia, zgadza się pod względem chronologii z 1462 rokiem, w tym właśnie dniu przypadała bowiem Wielkanoc, co już wyżej stwierdzono²⁶.

Warto przy okazji nadmienić, iż Michał Słomski zaproponował alternatywną interpretację widniejącej daty, gdyż zasugerował, że można ją ewentualnie odnosić do czasu powstania płyty, ale trzeba od razu skomentować, że takie postawienie sprawy przeczy zdecydowanie logice inskrypcji, której treść ewidentnie odnosi się do śmierci dostojnika²⁷.

Po drugie wreszcie, należy zwrócić uwagę na kilka kwestii, które mogą rzucić nieco inne światło na całą sprawę. Zacząć wypada od tego, że zrzeczenie się urzędu w realiach późnośredniowiecznej Polski było bardzo rzadką praktyką, a jeśli nawet do tego dochodziło, wówczas celem takiego zabiegu było przekazanie urzędu komuś z rodziny – najczęściej synowi lub bratan-kowi. Trzeba jednak pamiętać, że to ostatecznie król nadawał urzędy i za-twierdzał ewentualne cesje. Wymowne jest jednak to, że do połowy XV wieku w Łęczyckiem doszło tylko do jednego takiego przypadku, a mianowicie Władysław Oporowski zrezygnował z urzędu pisarza ziemskiego łęczyckiego na rzecz swego brata Bogusława w 1426 roku²⁸. Doskonale również wiadomo,

²⁴ *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 402.

²⁵ UrzŁęcz, s. 46, 54, 74; J. Bieniak, *Sobocki Tomasz (Tomasz z Soboty) h. Doliwa (zm. 1486)*, w: PSB, t. 39, s. 556.

²⁶ CIP, t. 5, z. 1, s. 87, przyp. 3.

²⁷ M. Słomski, *Urządnicy...*, s. 208.

²⁸ A. Gąsiorowski, *Urządnicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 1970, s. 126–139; A. Szymczakowa, *Urządnicy łęczyccy i sieradzcy do połowy XV wieku*, Łódź 1984, s. 50.

że Maciej pozostawił męskie potomstwo, tj. Stanisława, Wojciecha, Jana i Dzierśława. Żaden z wymienionych nie objął jednak po ojcu urzędu kasztelana łęczyckiego²⁹. W związku z tym w grę mogłyby wchodzić problemy z odczytem epigrafu lub pomyłka kamieniarza. W korpusie inskrypcji środzowopolskich został zresztą poczyniony komentarz, w myśl którego przyjęto 1462 rok ze względu na zgodność pozostałych elementów chronologii, przystających do tej właśnie daty. Sugeruje to, że kluczowy fragment inskrypcji był dla wydawców źródła kłopotliwy z uwagi na stan zachowania zabytku (liczne ubytki) i niezbyt precyzyjne wykonanie³⁰. Tę konstatację potwierdza zresztą autopsja przywołanego wcześniej Przemysława Mrozowskiego, który wskazał, że po sekwencji M CCCC znajduje się ubytek, a następnie X i kolejny uszczerbek³¹. W świetle dotychczas zasygnalizowanych przesłanek proponuję więc następującą reinterpretację daty wykutej na płycie: M CCCC LV [II], co pozostawałoby spójne z zasadami polskiej późnośredniowiecznej archontologii. Jeśli przyjąć, że kamieniarz niefortunnie wykuł datę (zamiast V uczynił X, co jest prawdopodobne podczas bezrefleksyjnego żłobienia kolejnych liter), trzeba zwrócić uwagę, że popełnił jeszcze jeden błąd. Otóż Wielkanoc w 1457 roku przypadała na 17 kwietnia, natomiast 18 kwietnia to poniedziałek wielkanocny. Widać tu zatem ewidentny zgrzyt w daciejiennej. Może więc śmierć Macieja przypadła w istocie na poniedziałek po Wielkiej Nocy, ale rzemieślnik chciał osadzić ten fakt w dniu największego święta kościelnego i dlatego zdecydował się na uwiecznienie niedzieli? W takim wypadku byłaby to intencjonalna i interesująca zarazem manipulacja datą dzienną. Nie można też wykluczyć, że kamieniarz po prostu popełnił błędy, myląc przy okazji konkretny dzień. W tym przypadku byłby nad wyraz nieporadny, czyniąc aż dwa istotne lapsusy, kluczowe dla ustalenia podstawowych faktów z życia głównego bohatera. Pomyłki w odniesieniu do zabytków epigraficznych zdarzały się, o czym świadczy choćby tablica fundacyjna w Będkowie (dawny powiat brzeziński), gdyż ówczesny jej twórca błędnie oszacował miejsce na inskrypcję i w związku z tym musiał dokończyć ją na dosztukowanym kawałku materiału rzeźbiarskiego³². Oba zabytki stanowiłyby zatem dowód na to, że pracowali nad nimi kamieniarze, którzy nie należeli do najwybitniejszych w swoim fachu, co samo w sobie jawi się jako ciekawy problem badawczy dla historyków sztuki.

²⁹ Pod względem chronologii najbliższa względem śmierci Macieja zmiana na urzędzie ziemskim dotyczyła jego syna Wojciecha, który 23 marca 1457 r. został poświadczony jako podcasyzy łęczycki – AGAD, KZŁ, ks. 2, k. 257v.

³⁰ CIP, t. 5, z. 1, s. 87, przyp. 3.

³¹ Dziękuję Profesorowi Przemysławowi Mrozowskiemu za życzliwe uwagi odnoszące się do omawianego zabytku.

³² J. Szymczak, *O Wspinkach z Będkowa i podziale ich majątku w 1464 roku raz jeszcze*, „Rocznik Łódzki” 2016, 64, s. 68, fot. 3.

Rozważając możliwości rozwiązania tej frapującej zagadki, opowiadałem się za drugą z przywołanych alternatyw, sekwencja zmian na urzędzie kasztelana łęczyckiego tworzy bowiem logiczną i spójną całość. Proponowane przesunięcie datacji nie byłoby również niczym nadzwyczajnym na gruncie polskiej mediewistyki i to nie tylko w odniesieniu do konkretnych lat sprawowania rozmaitych urzędów ziemskich oraz innych godności, ale także wydarzeń opisywanych na kartach źródeł narracyjnych³³.

Rozpoznanie ksiąg ziemskich łęczyckich pozwala na drobną korektę w stosunku do ostatniej znanej dotychczas daty dziennej piastowania przez Bielawskiego urzędu kasztelana łęczyckiego. Otóż 27 sierpnia 1456 roku odbywał się w Łęczycy sąd *tempore stationis domini rege*, a wśród obecnych wówczas przy królu dostojników łęczyckich odnotowano Macieja³⁴. Trudno po tej dacie uchwycić źródłowo interesującą nas postać. Zapewne jedną z jego ostatnich, poważniejszych aktywności na lokalnym partykularzu był udział w sejmiku ziemskim łęczyckim, odbytym 28 kwietnia 1455 roku³⁵. Wracając natomiast do 27 sierpnia 1456 roku, należy zauważyć, że tego dnia toczyły się sprawy przed królem (*coram domino Rege*) i w obecności arcybiskupa gnieźnieńskiego oraz biskupa włocławskiego³⁶. Z kolei następnego dnia (28 sierpnia) posiedzeniu sądu przewodniczył Florian z Mokrska, marszałek królewski. Rozprawy sądowe odbywały się także w kolejnych dniach, m.in. 1 września *in iudicio domini Regis* i 3 września przed Mikołajem z Brzezia, marszałkiem Królestwa Polskiego³⁷. Brak późniejszego tropu źródłowego wynika z tego, że księgi ziemskie brzezińskie, łęczyckie i orłowskie mają spore luki w chronologii, gdyż urywają się na latach 50., a kolejne grupy zapisów są o kilka lat późniejsze, pochodzą bowiem z lat 60. i pod względem datacji odnoszą się do spraw wnoszonych już po śmierci Macieja³⁸.

³³ Tytułem przykładu można wskazać korektę poczynioną przez B. Czwojdrak (*Kilka uwag o konfederacji Spytka z Melsztyna z 1439 roku*, w: *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. 2, red. I. Panic, J. Sperka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002, s. 209–211) w odniesieniu do bitwy pod Grotnikami (i tym samym do dziennej daty śmierci Spytka z Melsztyna), która według badaczki rozegrała się 6 maja 1439 r. W świetle jej ustaleń Długosz popełnił błąd i zamiast „feria quarta post die Sancti Floriani” napisał „feria quarta in die Sancti Floriani”.

³⁴ AGAD, KZŁ, ks. 2, k. 253v.

³⁵ A. Pawiński, *Sejmiki ziemskie. Początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego 1374–1505*, Warszawa 1895, Dodatki nr 24: „Actum Lancicie feria secunda ipso die sancti Vitalis in convencionem terrestri”.

³⁶ AGAD, KZŁ, ks. 2, k. 254.

³⁷ Tamże, k. 254v, 255v.

³⁸ Ostatnie zapiski z lat 50. w najstarszej księdze ziemskiej brzezińskiej pochodzą z 19 czerwca 1453 r., a kolejna ich grupa odnosi się już do 1468 r. Ostatnie sprawy z lat 50. wniesione do księgi ziemskiej łęczyckiej 13. pochodzą z 15 stycznia 1454 r., a następne dopiero z 1463 r. Natomiast w najstarszej księdze ziemskiej orłowskiej chronologia wpisów urywa się na 10 stycznia 1454 r., zaś późniejsze pochodzą z 1466 r. – AGAD, Księgi ziemskie brzezińskie, ks. 1–2, k. 365, 409; KZŁ, ks. 13, k. 99v, 109; Księgi ziemskie orłowskie, ks. 2A, k. 681v, 699.

Herb Jastrzębiec, co oczywiste, honoruje interesującą nas postać i jest widocznym znakiem obecności tego rodu w Bielawach oraz w okolicach. Warto wspomnieć, że kasztelan Maciej był w pewnym sensie także dobrodziejem bielawskiej świątyni, albowiem w bliżej nieznanym czasie ufundował ołtarz, który 24 kwietnia 1460 roku arcybiskup gnieźnieński Jan Sprowski uposażył w dziesięcinę snopową ze wsi Malice w ziemi łeczyckiej, należąca do tychczas do stołu arcybiskupiego, jak informuje dokument przywołany w *Liber beneficiorum*³⁹.

Interesujący nas zabytek nie zalicza się z pewnością do grupy monumentów najwyższej klasy, jeśli chodzi o walory estetyczne, i nie może konkurować z innymi tego typu relikdami, np. z XVI i XVII wieku (na obszarze Polski środkowej choćby z zabytkami epigraficznymi po Dołęgach Lasockich z Brzezina oraz z nagrobkiem Waleriana Olszowskiego w Stolcu). Czas również nie był łaskawy dla płyty, ponieważ posiada ona ubytki w narożach, zaś lico kamienia jest w wielu miejscach wytarte. Nie ulega natomiast wątpliwości, że tego typu relikty przeszłości stanowią cenne źródło do badań genealogicznych, prozopograficznych itp.⁴⁰ Niekiedy jednak błędy – w tym wypadku utrwalone w kamieniu – w połączeniu ze słabym stanem zachowania zabytku, mogą prowadzić w rezultacie do mylnych interpretacji i tym samym pokutować w nauce przez dziesięciolecia.

II. 1. Płyta nagrobkowa z herbem Jastrzębiec w kościele parafialnym w Bielawach,
fot. Piotr Gryglewski

³⁹ ŁLB, t. 2, s. 426–427; S.M. Zajączkowski, *Sieć parafialna...*, s. 21.

⁴⁰ Zob. J. Szymczak, *Epigrafika w służbie genealogii. O początkach Wspinków z Będkowa*, w: *Discernere vera ac falsa. Prace ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Korolec i in., Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1992, s. 303–313; Ł. Ćwikła, *Walerian Olszowski herbu Prus II (zm. 1650), ojciec prymasa Andrzeja Olszowskiego i dobrodziej rodziny w pamięci potomstwa wyrażonej na nagrobku ojca w Stolcu*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2017, 98, s. 9–21.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie: Księgi ziemskie brzezińskie, ks. 1–2; Księgi ziemskie łączyckie, ks. 2, 5, 8, 11, 13; Księgi ziemskie orłowskie, ks. 2A; Metryka Koronna, ks. 21.

Źródła drukowane

- Bullarium Poloniae*, t. 3, wyd. I. Sułkowska-Kurasiowa, S. Kuraś, Romae–Lublin 1988.
- Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. 5: *Województwo skierniewickie*, wyd. A. Szymczakowa, red. R. Rosin, z. 1: *Skierniewice i region*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1991.
- Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 3, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1879.
- Łaski J., *Liber beneficiorum archidiecezyi gnieźnieńskiej*, wyd. J. Łukowski, J. Korytkowski, t. 2, Gniezno 1881.
- Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, t. 3, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1908.
- Niesiecki K., *Herbarz polski powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. 2, Lipsk 1839.
- Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, wyd. A. Pawiński, t. 2: *Wielkopolska*, Warszawa 1883 (Źródła Dziejowe, t. 13).
- Wywody szlachectwa w Polsce XIV–XVII wiek*, wyd. W. Semkowicz, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie” 1911–1912, 3, s. I–XXX, 1–355.

Opracowania

- Atlas historyczny Polski, Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, oprac. A. Dunin-Wąsowiczowa i in., red. W. Pałucki, cz. 2: *Komentarz, Indeksy*, Warszawa 1973.
- Bieniak J., *Heraldyka polska przed Długoszem. Uwagi problemowe*, w: J. Bieniak, *Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism*, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków 2002, s. 83–122.
- Bieniak J., *Sobocki Tomasz (Tomasz z Soboty) h. Doliwa (zm. 1486)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 39, Instytut Historii PAN, Polska Akademia Umiejętności, Warszawa–Kraków 2000, s. 555–556.
- Bogucki A., *Strenuus jako tytuł polskich rycerzy pasowanych (XIII–XV w.)*, „Przegląd Historyczny” 1986, 77, 4, s. 625–648.
- Borysiak E., *Bielawska Wieś*, w: *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, red. K. Rymut, t. 1, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 1996, s. 171.
- Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.

- Czwojdrak B., *Kilka uwag o konfederacji Spytka z Melsztyna z 1439 roku*, w: *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. 2, red. I. Panic, J. Sperka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002, s. 197–211.
- Ćwikła Ł., *Od bezkrólewia (1382) do rządów Jadwigi i Władysława Jagielly. Z dziejów awansu społecznego szlachty łęczyckiej w XIV–XV wieku*, w: *Oblicza wojny*, t. 11: *Spoleczne skutki wojen*, red. A. Bołdyrew, T. Grabarczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2024, s. 53–74.
- Ćwikła Ł., *Settlement Studies on Orlów County until the 16th Century. Territorial and Administrative Past, Settlement Landscape and Ownership Relations*, Wydawnictwo Uniwersyte- tu Łódzkiego, Łódź 2023.
- Ćwikła Ł., *Uwagi do dziejów osadnictwa na obszarze dawnego powiatu orłowskiego w śred- niowieczu*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2022, 21, 1, s. 285–300.
- Ćwikła Ł., *Walerian Olszowski herbu Prus II (zm. 1650), ojciec prymasa Andrzeja Olszowskie- go i dobrodziej rodziny w pamięci potomstwa wyrażonej na nagrobku ojca w Stolcu*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2017, 98, s. 9–21.
- Ćwikła Ł., *Z dziejów miast i wsi na terenie dawnego powiatu orłowskiego do schyłku epoki jagiellońskiej – wybrane przykłady*, w: *Miasto i wieś na przestrzeni dziejów w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Górnego Śląska*, red. A. Barciak, Studio Noa, Katowice–Zabrze 2023 (Kultura Europy Środkowej, t. 25), s. 96–106.
- Gąsiorowski A., *Urzednicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Po- znań 1970.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 2: *Województwo łódzkie*, red. J.Z. Łoziński, Warsza- wa 1953.
- Kowalska-Pietrzak A., *Duchowieństwo parafialne w późnośredniowiecznej Polsce Central- nej. Archidiaconaty łęczycki i uniejowski*, Wydawnictwo Blue Note Beata Kowalska, Łódź 2014.
- Kowalska-Pietrzak A., *Prałaci i kanonicy kapituły łęczyckiej do schyłku XV wieku*, Wydawnic- two Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.
- Malinowska J., *Studia osadnicze na obszarze powiatu brzezińskiego do połowy XVI wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.
- Mrozowski P., *Polskie nagrobki gotyckie*, Arx Regia, Warszawa 1994.
- Nowak T., *Własność ziemska w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagielly*, Wydawnic- two Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003.
- Pawiński A., *Sejmiki ziemskie. Początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziem- skich w ustawodawstwie sejmu walnego 1374–1505*, Warszawa 1895.
- Słomski M., *Urzednicy i personel zamku arcybiskupów gnieźnieńskich w Łowiczu (XIV w.– 1531 r.)*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2017.
- Szybkowski S., *Kościelcy ze Skępego herbu Ogon i ich protoplaści. Studium z dziejów póź- nośredniowiecznej rodziny możnowładczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2018.
- Szybkowski S., *Kujawscy, dobrzyńscy i łęczyccy faworyci Władysława Jagielly*, w: *Średnio- wieczni władcy i ich otoczenie*, red. J. Sperka, K. Kollinger, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2018, s. 201–240.
- Szybkowski S., *Otoczenie króla Władysława Jagielly w końcowym etapie wielkiej wojny (listo- pad 1410–styczeń 1411)*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2012, 19, s. 43–68.
- Szymański J., *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Szymczak J., *Epigrafika w służbie genealogii. O początkach Wspinków z Będkowa*, w: *Di- scernere vera ac falsa. Prace ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiątą*

- rocznicę urodzin*, red. J. Korolec i in., Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1992, s. 303–313.
- Szymczak J., *O Wspinkach z Będkowa i podziale ich majątku w 1464 roku raz jeszcze*, „Rocznik Łódzki” 2016, 64, s. 59–79.
- Szymczakowa A., *Milites strenui z Sieradzkiego w XV w.*, w: *Genealogia. Rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, red. A. Radziwiński, J. Wroniszewski, Toruń 1966, s. 191–214.
- Szymczakowa A., *Urzędnicy łęczyccy i sieradzcy do połowy XV wieku*, Łódź 1984.
- Urzędnicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Bienia, A. Szymczakowa, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1985.
- Zajączkowski S., Zajączkowski S.M., *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku*, cz. 1, Łódź 1966.
- Zajączkowski S.M., *O wielowioskowej własności szlacheckiej w województwie łęczyckim w XV i pierwszej połowie XVI w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1969, 60, s. 79–104.
- Zajączkowski S.M., *Powiat orłowski do lat siedemdziesiątych XVI wieku. Studia z dziejów osadnictwa, struktury własnościowej i stosunków kościelnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1996.
- Zajączkowski S.M., *Sieć parafialna na obszarze przedrozbiorowego powiatu orłowskiego do początków XVI wieku*, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej, Kutno 2001.
- Zajączkowski S.M., *Z dziejów miasta Bielaw i majątkowego kompleksu bielawskiego od XIV do XVI w. (przyczynek do rozwoju wielkiej własności szlacheckiej)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1983, 14, s. 97–148.